

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf.

1902. November—December.

6-ik füzet.

Az unitarismus és a modern kereszténység.

Mi a kereszténység? Erre a kérdésre sokkal nehezebb helyes és minden irányban kielégítő feleletet adni, mint az első tekintetre látszik. Mert, ha azt mondjuk: „A kereszténység az, a mit Jézus tanított“, ezzel a kérdés még közlelről sincsen megoldva. Mit tanított hát a Jézus? nyomban ez a kérdés támad lelkünkben. És éppen e kérdés körül forgott kezdettől fogva minden vita és pártküzdelem, mely a kereszténység kebelében végbement. Köztudomás szerint Jézus tudományát nem foglalta valamely bölcészeti rendszerbe. A szabadság e páratlan bajnoka tételes törvényekkel a lelket megkötni nem akarta. Ő csak irányt jelölt. Szellemet adott. De a szellemnek szabad működési tért engedett. Ezért történt meg akárhányszor, hogy éppen azok akarták teljes mértékben lefoglalni maguknak a Krisztust, a kiktől legtávolabb volt az ő szelleme. Mert ez a szellem a legkülönbözőbb vallási irányokat átlengheti a nélkül, hogy azt egyik vagy másik rendszer keretébe kizárólagosan be lehetne szorítani.

Már a szentírásban a keresztény szellemnek többféle telfogásával s így különböző alakjaival találkozunk, melyek közül a fejlődés első szakában a Péter és Pál-féle irány tűnik ki. Bár különbözőképen fogták fel a Krisztus tanítását, s különböző utakat jelöltek ki az üdvösség felé, azért egyiktől sem lehet megtagadni a keresztényi szellemet. Egyelőre úgy látszik, a Pál-féle általánosabb irány győzedelmeskedett, s ezáltal a kereszténység megszabadult a zsidó particularismus bilincseitől. Ez akkora haladást jelent a kereszténység fejlődésében, hogy erre következnie kellett a reactionak. Előtérbe nyomult a kizárólagosságot jelentő egyházi érdek, mely azt követelte, hogy a keresztény szellem a dogmák békói közé zárasék. Ez az érdek sok homályt borított az idők folytán a kereszténység lényegére, úgy annyira, hogy a végén teljesen láthatatlanná lett a Krisztusi szellem s az egyházi érdek uralta a keresztény vilá-

got. A hajdani zsidó nemzeti bilincsek helyett, egyházi békók tartották fogva a keresztény szellemet. A Krisztus által gyűjtött világozottságot az egyházi sötétség elfojtotta. Az uralomra jutott kizárólagosság elve ismét útját állotta a kereszténység általános irányú működésének. Az egyházi törvény szolgálai cselekedetei által való üdvözülhetés az önálló egyéni életet megölte. Szóval egészen tehetetlen lett az a szellem, melyből az egyházi intézményeknek, mint egy forrásból fakadniok kellett volna s a melynek az egész egyházi életet a maga jótékony erejével át kellett volna hatnia. Mi a kereszténység? E kérdésre az lőn az egyetlen felelet: „az, a mit az egyház tanít“.

A reformatio, midőn legalább elvileg a lelkiismeret szabadságát kimondotta, útát mutatott a keresztény szellem föltszabadítására. S ha a czélt teljesen nem érte el, sőt maguk a reformátorok is vétettek a kimondott nagy elv ellen, ennek oka a viszonyokban s az idő éretlenségében keresendő. Azonban az idő soha meg nem áll. Halad a maga útján, s magával viszi azokat, a kik intő szavát megértik. A mit megkezdett a XVI-ik százév reformatiója, azt folytatta a XIX-ik százév még mélyebbre ható hitjavítása. A míg amaz az embert csak az egyház túlkapásai ellen akarta megvédelmezni, addig ez már a dogmák fölébe emelte. A míg az csak elvileg fogadta el a hitszabadságot; addig ez a gyakorlatban is megvalósította. A míg az megjelölte az útakat, melyeken a keresztény szellem szabaddá tehető; addig ez bejárta azokat a járatlan ösvényeket. Amaz kiadta a jelszót; ez pedig átvitte az életbe annak a tartalmát. Amaz jogot adott az evangéliumi világosság keresésére; ez a legteljesebb mértékben élvezte és értékesítette a jogot. Amaz kitézte a czélt, ez pedig megegyengette a czélhoz vezető útát. Amaz fölnyitotta az egyházi életnek száz évek óta lepecsételt ajtóit; ez pedig behatolt a ház belsejébe s újra alkotta ódon bútorait. Amaz inkább egyház-javítás; ez pedig a szó valódi értelmében vett hitújítás. Ez utóbbi reformatiót az úgynevezett modern theologiai iránynak köszönhetjük, a mely befejezve ma sines s talán nem is lesz soha. Ennek az a czélja és hivatása, hogy a keresztény szellemet mind tisztább és tökéletesebb formába öntve, azt az emberiség közkinésévé tegye, hogy a vallást és a folyton fejlődő tudományt összhangzásba hozza, hogy a mindig tökéletesedő ember vallásos szükségleteit minden időben kielégítse. Éppen ezért nem állapít meg örök-időkre szóló formákat a keresztény szellem számára. Nem

készít csalhatatlan symbolumokat. A vallás külső alakját is átengedi az emberi fejlődés és haladás áradatának, éppen úgy, mint az ipar, tudomány és művészet ki vannak téve a változásnak. A keresztény vallást nem úgy tekinti, mint a mely a lehető legtökéletesebb alakban leszállott az égből; hanem mint egy folyton élő és működő erőt, mely az emberiséggel együtt növekedik. És e tekintetben teljesen igazat adunk Stevenson R. L. theologiai írónak, midőn a kereszténység lényegére nézve ezeket mondja: „A mit Jézus tanított, az nem szabályok törvénykönyve, hanem uralkodó szellem, nem igazságok, hanem az igazság szelleme, nem nézetek, hanem nézet. A mit ő felmutatott előttünk, az a lélek magatartása”.¹ Valóban ez a kereszténység lényege. Azonban a lélek csak a test által lesz láthatóvá az emberek előtt. Az igazság szelleme is mindig bizonyos alakot öltött, melyben a világ előtt megjelenhessék. Ezt a modern theologiai irány is megengedi. Csakhogy az igazságnak ez alakja többé nem az a dogma, mely a csalhatatlanság jegyével bir s örök időkre szól, hanem az emberek egy bizonyos részének ugyanazon időben egy vallási tárgyról való felfogásának a kifejezése. Ennek elfogadása csak annyiban kötelező, a mennyiben az ember a saját egyéni gondolkozásának a képét látja benne. Ilyen értelemben szólhatunk már a modern theologiai iránynak eddig elért eredményeképpen a modern kereszténységről, vagyis a keresztény szellem modern felfogásáról. Ha a kereszténységnek ezt az alakját, tudományosan is támogatott igazságait összehasonlítjuk az orthodoxia megcsontosodott egyházi rendszereivel, óriási különbséget tapasztalunk. Amaz az élet minden kellékeivel és föltételeivel biró élő szervezet; ez pedig a kegyelet által bebalzsamozott mumia. Amaz együtt fejlődik az emberi szívvel és lélekkel; ez pedig betüimádásával szárnyát akarja szegni a lélek minden lendületének s magasabb föllángolásának. Amaz előbbre viszi az emberiséget a vallási fejlődés útján; ez örökre a múlt idők sötétségében akarja tartani. Amaz tisztán kitarja a Krisztus szellemét; ez pedig elferdíti, vagy olyan homályba burkolja, hol teljesen elvesziti világát és melegségét. Hogy aztán a kettő közül melyik szolgálja önzetlenebbül az emberiség szentebb érdekeit? e kérdésre már a fennebbiekbén meg van adva a felelet. Az ember is a fejlődés nagy törvénye alatt van. Ugy alkotta

¹ Idézve: „Szabadelvű vallásos gondolkozás a XX-ik század kezdetén“ című mű 127 lapjáról. Ford. unitárius lelkészek és tanárok. Kolozsvárt, 1902.

Isten, hogy napról-napra közeledjék az ő tökéletességéhez. Ezért vannak lelkünknek magasabb reményei s ezért gyönyörködünk az élet és a haladás minden nyilvánulásában. Ebből következik, hogy minden, a mi az emberi reményeknek szárnyát szegi, a lelki életnek útját állja s az általános haladással járó gyönyörtől megfosztja az embert, határozott ellensége az emberiség szentebb érdekeinek. Az orthodoxia is az egyházat többre beesüli az emberiségnél s kizárólag annak az oltárinál gyújt áldozati tüzet. Jézus pedig nem egyik vagy másik egyházért élt, szenvedett és halt meg, hanem az igazságért és az emberiség boldogításáért.

Az unitarismus¹ mindig az emberiség szolgálatában állott. Erejét nem az egyházi szervezetre s egyesek hatalmi érdekeinek a biztosítására fordította, hanem arra, hogy mennél többeket közelebb vezéreljen a romlatlan keresztény szellemhez. Éppen ennek tulajdonítható, hogy egyházilag nem vette körül magát jól védett sánccokkal, hogy statistikailag — bár így is halad — nagy számokkal nem dicsekedhetik. Nem a hívek számának gyarapításában akart kitűnni, hanem a hamisítatlan keresztény igazságok ápolásában és terjesztésében. Ezt tette és teszi zsidók s görögök között egyaránt a nélkül, hogy buzgalmában pusztá egyházi érdek vezetné, hanem igen, az emberiség közös boldogsága. Sokkal inkább örvend, ha az igazság szelleme egy lelket megragad, mint ha az egyház akárhány hitetlen taggal növekedik. Ha mégis súlyt fektet az egyházi erősbödére, ezt is azért teszi, hogy a ker. igazságok ápolására annál hathatósabb eszközzel rendelkezék.

Most rátérhetünk arra a kérdésre, hogy milyen viszony van az unitarismus és modern kereszténység között? Azt az eredményes működést, melyet a modern theologia lelkes és buzgó bajnokai kifejtettek, nagyon különböző érzelmekkel fogadták a különböző egyházak tagjai. Némelyek kicsinyelték, lenézték s egyesek feltűnni vágyásának vagy irói viszketegségnek tekintették. Mások boszankodással fogadták, mint olyant, a mely a nyugalom párnáin tétlenül

¹ Az unitarismus szó bár történelmileg egy ker. felekezetet jelöl, de nem jelenti a felekezeti kizárólagosságot. Külsőleg legyen valaki bármely egyházba bejegyezve, de ha az unitarismus szellemétől van áthatva s annak igazságai vezérlik cselekedeteiben, lehet jó, sőt jobb unitárius, mint az, a ki hitvallásunkat esetleg aláírja; de annak szelleme távol van lelkétől. Az unitarismus nem egy megállapított csalhatatlan rendszert, hanem a kereszténységnek egy szabad irányát jelöli.

heverő egyházi férfiakat megzavarja. Mások ismét félelemmel, remegéssel gondoltak arra, hogy ez igen alkalmas eszköz az egyház ősi várainak lerombolására, s ezzel az egyházi rend és fegyelem felbontására. Csak kevesen voltak, kik ezt a modern irányu munkálkodást úgy üdvözölték, mint egy szebb, tisztább és étellejesebb vallásos működés kezdetét, mint az emberiség vallásos tudatának emelésére és fejlesztésére irányuló áldásos folyamatot. Ez utóbbi kevesek közé tartoztak az unitarismus hívei. Ezek fegyvertársakat találtak az igazság ama tántorithatatlan bajnokaiban, a kik ugyanazon ezélokért és eszményekért lelkesülnek. Lelkes örömmel fogadták azokat az újkori fegyvereket, melyek igen alkalmasoknak mutatkoztak az orthodoxia sziklavárai lerombolására s ezzel a tiszta keresztényi szellem megszabadítására. Az unitarismusnak is kezdetől fogva ez volt a ezélje. Ezért próbálgatta szárnyait már a reformatio korában. Ezért küzdött aztán kisebb-nagyobb eredménnyel az idő és a hely viszonyai szerint. Ezért túrt sokszor lenézést, gúnyt, megvettetést és mindenféle üldöztetést. Hogyne köszöntötte volna hát lelkesedéssel az új és szebb kor hajnalát s azokat a kiváló munkásokat, a kik a modern kor modern eszközeivel a régi felhőket szétszlatni s az igazság napját előragyogni segítették. S hogy az öröm nem volt hiábavaló, azt a következmények fényesen megmutatták. Ma már az unitarismus nem a sátán munkája, nem a hitnek tagadása, nem a dárva ész tévelygése s nem ferde hajtása a kereszténységnek, a minek százéveken keresztül tartotta a féltékenység; hanem a keresztény szellem egyik legtökéletesebb kifejezése, melynek igazságait az új kor tudományos készültsége is támogatja. Igaz, hogy a modern kor ez áldott világosságának meg volt az unitarismusra is a maga jótékony hatása. Eloszlatta a múlt időknék rajta maradt homályát. Megszabadította néhány olyan hozzátételtől, a mely lényegéhez nem tartozván csak terhe volt. A nélkül, hogy eredeti jellegéből kivetkőztette volna, régi igazságait újabb ruhába öltöztetni segített. Áldozatot tőlünk egyáltalában nem kívánt. Sőt a világ figyelmét az addig elfeledett unitarismusra irányította s annak százéveken át vallott és féltve őrzött igazságait korunk tudatába átvinni s a gondolkozó emberek lelkébe beírni segített. Ilyenképen eljutottunk ahoz a ponthoz, hogy már ma az unitarismus és modern kereszténység egy jelentésű fogalmak, hogy a modern theologia által felszínre hozott keresztény igazságok a mi igazságaink. Éppen ezt akarjuk a következőkben még röviden kimutatni, midőn a kettő között főbb vonásokban párhuzamot vonunk.

I. A biblia.

A keresztények általában elismerik azt, hogy a keresztény elv főforrása a biblia, illetve annak új testamentumi része. Azonban a szentírásról s a benne levő vallási kincs értékesítése módjáról különböző fölfogásuk volt a különböző gondolkozású keresztényeknek. Általános egyházi nézet az volt, hogy a betű szerint Istentől ihletett szentírás a kijelentést eredeti tisztaságában foglalja magában. Írói azok, a kiknek a kánonban fölvett egyes könyvek nevét viselik. Az ott megállapított sorrend szerint keletkeztek. Szóval a biblia egy olyan szent-könyv, melybe Isten megmásíthatatlanul letette a maga akaratját s melyet szentségtelen kezekkel érinteni nem szabad. Magyarazatára csak az egyház van hivatva s egyházi meghatalmazás nélkül olvasni sem szabad. A protestantizmus, az egyház csalhatatlan és kizárólagos biblia-magyarazási jogát kétségbe vonta s a szent-írást hívei kezébe adta. Egyebekben osztozott az általános egyházi fölfogásban, sőt az orthodox protestantizmus a „verbalis iuspiratio“ jármával még jobban megterhelte, mint a katolicizmus. Az unitarizmus sok tekintetben ezeken fölülemelkedett, a mennyiben jogot engedett az emberi értelemnek a szentírás magyarazására. Nevezetesen, hogy vegye tekintetbe az író egyéniségét, célját, helyzetét, szándékát, hogy vesse össze a magyarazandó hely szövegét más ilyen irányú és célú kifejezésekkel, hogy az esetleges másolási vagy fordítási hibákat kiküszöbölhesse, hogy ezek által a szentírás betűje helyett annak a szellemét ismerje meg. Mindezeket abban a tudatban teszi, hogy miután az észnek is, a kijelentésnek is Isten a szerzője, a kettő között teljes összhangnak kell lenni.²

A modern theologiai irányzat teljes mértékben megváltoztatta a bibliáról való régi nézeteket. Megállapította ugyanis, hogy az egyház meglehetősen önkényű volt a kánon összeállításában, sőt akárhányszor a szöveg szándékos elferdítésében is. Hogy az egyes könyvek írói legnagyobb részben nem azok, kiknek nevét viselik; hanem egy későbbi kor termékei. Nem is isteni, hanem emberi művek. Az egyes új-testamentumi könyvekre a történelmi bírálat alkalmaztatott. Ez teljesen eltörölte a kánon sorrendjét, s megállapította a bibliai iratok helyes időrendjét. A szentírás megismerésében vezető ez újabb irányt a tübingeni iskola élén

¹ Keresztes J.: „Tájékozás az újabb theol. körében.“ 31 l.

² Szentábrahámi M. „A ker. hittudomány összege.“ 12–13 l.

a jeles mesterrel: Baurral adta a keresztény világnak. Ez iskola szerint a Péter- és Pál-féle irány között kifejezett harc teremtette az új-testamentumi iratok legnagyobb részét s ezeknek nyoma látszik a korábbi keletű műveken. Nem tartozik ide az iskola által elért eredmények kimutatása s az egyes iratok keletkezési korának és irányának ismertetése. Elég, hogy ez iskola megtalálta a biblia ismeretéhez a helyes utat s a történelmi bírálat alkalmazásával új világosságot derített az új-testamentumi iratokra.¹ A legújabb kor tudósai mintha megrettentek volna az elért eredménytől, mintha azt igen soknak tartanák! A Baur által mutatott nyomokon járnak, az általa alkalmazott elveket vallják s mégis más meg más eredményt érnek el. Mintha a conservatismus köpenyége alatt a reactio szárnyasuhogását éreztetnék. Az unitarizmus pedig élén a nagytekintélyű dr. Martineau-val nemcsak örömmel üdvözli az új időknek ezt a feltűnt világosságát; hanem teljes erővel védelmezi azt a conservatismus árnyéka ellen, sőt a bölcsészet segítségével azt fejleszteni s áldásosabbá tenni igyekszik.²

II. Istenről.

A legfőbb vallásos igazság ez: Van Isten. Ez az alap, melyen a vallás épülete áll. Az a forrás, melyből minden más vallásos igazság ered. „Csak az esztelen mondja az ő szívében; hogy nincsen Isten.“ Valóban az emberiség különböző felfogású, műveltségű és nyelvű népei mindig egyetértettek egy felsőbb isteni lény létezéséről való hitökben. Az emberi természet föltételezi e hitet. Azonban a mennyire egyetért az emberiség ama felsőbb lény létezésének a hitében, éppen annyira különbözik annak lénye, tulajdonságai, az

¹ Keresztes J.: Tájékozás az újabb theol. körében. 32–33 l. V. ö. Langh Henrik: „Jézus élete és a jövő egyháza.“ Theol. értekezések 2. s. köv. l. Itt és a következőkben a modern kereszténység ismertetésénél nem véletlenségből hivatkozunk Langhra; hanem készlet az a nagy tisztelet, a melylyel a szabad irányú kereszténység e bátor szószólója iránt mi is viseltetünk és az a nagytokú elismerés, melylyel hazai theologusaink is e kiváló férfiról nyilatkoznak. Így „Dogmatiká“-jának jeles fordítója e műhöz írt előszavában azt mondja: „ez a modern theologia baloldalának egyik zászlóműve.“ Mitrovics Gyula pedig így buzdít: „Járuljunk mi, magyarok is Langh szellemi életének a fentartásához.“ („Langh H. Válogatott vallásos beszédei.“ 170 l.) Zoványi Jenő pedig így ír róla: „Nagy hatású írói működése tetemes befolyást gyakorolt Magyarorszag modern theologusaira is.“ (Theol. ism.-tára II. k. 310 l.)

²Gálfi L.: „A legújabb bibl. kritika és az unitarizmus.“ Ker. Magv. 32 k. 5–6 füzet.

ember és világhoz való viszonyának a meghatározásában. Ninesen szebb és változatosabb történet, mint az isten-fogalom története. Az embert Isten a saját képére teremtette, ezt mondja a szentírás alapján a vallásos ember. De másfelől az is igaz, hogy az ember is az Istent a különböző idő és hely viszonyaihoz képest mindig a saját képére alakította át.

Isten lényéről legtökéletesebb fogalmat adott a Jézus, midőn kimondotta: „Az Isten lélek“ és „szeretet.“ Valóban bármennyire belemerüljön az ember az istenség gondolatába, nem talál szebb és méltóbb kifejezést lénye meghatározására, minthogy Isten a legtökéletesebb lélek és végtelen szeretet. Azonban e tisztán a Krisztustól eredett isten-fogalom nem sokáig maradt meg a keresztények között a maga egyszerűségében és tisztaságában. Már a kereszténység 4-ik száz évében a pogány hitregék alapján a zsidó és a görög bölcészlet segítségével hozzájárult egy teljesen idegen fogalom, az úgynevezett szentháromság, mely szerint az egy isteni lényekben három személy van, u. m. Atya, Fiú és Szentlélek, a kik bár külön-külön önálló személyiséggel bírnak, mégsem „három istenek,“ hanem csak „egy Isten.“ Ez a mesterkéltn tan, bár kigúnyolja a józan értelmet, meghomályosítja a Jézus egyszerű tanítását, mégis annyira előtérbe lépett a keresztény egyházban, hogy az lett az alap, melyen az egész egyházi hitrendszer felépült. Annyira azonosult a kereszténységgel, hogy valaki bármennyire a Krisztus szellemében élt, ha e tant el nem fogadta, keresztény volta megtagadtatott. Éppen azért, mert az egyház a kezében levő hatalmi eszközök segítségével a kereszténység lényegét e tanba zárta, azt a reformatio mozgalma is, egyes felszólalók kivételével, általánosságban magáévátette. A különböző protestans egyházak is meghagyták a maga központi helyzetében s egész a legújabb időkig — bár más meg más értelmezést adtak neki — szigorúan ragaszkodtak hozzá.

Kivétel csupán az unitarizmus. Áriust, midőn a két istenséggel szemben az Isten egységének hitét hirdette, az egyházi hatalom elnémitotta; de szelleme még sokáig visszajárt az egyházba. Lelke Servét Mihályban új életre ébredt. Bár az egyházi hatalom ismét győzelmet vett a test fölött, de a lelket nem ölhetette meg. A máglya tüzéből elszállott lélek ismét megtalálta emberét a Dávid Ferencz személyében. Ismét csak börtönbe került. Azonban — bár fegyveres katonák őrizték, mint hajlan a Krisztus koporsóját — észrevétlenül feltörte a börtön ajtaját s megihlette azoknak az ezreknek

lelkét, kik azóta üldöztetés, kiesinyes lenézés, gúny és rágalom között is fennen hordozzák a lobogót, melyen ez a jelszó áll: „Egy az Isten.“ Sokáig nem tudott az egyházi békókkal leigázott világ erre a dicső magaslatra fölemelkedni. Sokáig hordozta és tűrte az unitarizmus a legképtelenebb vádakát. Sokáig tekintette az egyházi szűkkeblűség úgy, mint Krisztusnak és az ő kereszténységének veszedelmes ellenségét.

Legyen hála a modern kornak, hogy e vádak — talán örökre — elnémúlhattak. Legyen hála a tudomány és fölvilágosodás ama derék bajnokainak, kik az új-kor hathatós fegyvereivel szétrombolni segítettek azt a dogmai burkolatot, mely a Krisztus tiszta szellemét fogva tartotta, a kikben az igazság szeretete s a tudomány szomja nagyobb volt, mint némely egyház kétes érdeke s ez a szentháromság tanának forrásához vezette! A Lessing óta mindinkább előtérbe nyomuló modern theologiai irányzat újabb meg újabb gondolatokat hozott felszínre az Isten lényére és a Jézus tanításaira vonatkozólag. Kifejlődött a pantheizmussal és deizmussal ellentétben a keresztény theismus. Új világnézet és új isten-fogalom! Mind a kettő közelebb vitte az emberiséget ahhoz az állásponthoz, melyre Jézust az ő személyes hite emelte. Isten nem a világon kívül álló lény, ki azt megteremtve, félrevonult s gyönyörködik annak a járásában; nem is az a képzelet-szülte csodálatos lény, a ki olykor-olykor közbenyúl, hogy a természet forgását megállítsa, s a világrendjét fölzavarja, a mint ezt az egyházi tan hirdette. A személyes léttel bíró Isten, mint a lélek a testben, úgy benne van a világban (immanens); de másfelől mint a lélek a testtől, úgy különbözik a világtól (transcendens).¹ Az Isten viláгурalma a lehető legpontosabb törvényszerűségeken alapszik. Az ő világában nincsen csuda, nincsen semmi rendkívüli-ség. „A mi volt, most is vagyon s a mi következik, immár megvolt.“ És e dicső magasláton egymás után tűntek ki a háromsági tannak, mint Isten lényére vonatkozó dogmának a visszásságai és lehetetlenségei. Isten nemesak az égben lakik, tehát onnan nem is szállhatott alá egykoron Bethlehembe. Emberi testben a földön járó isten pedig elképzelhetetlen. Az a Jézus, kiről a történelem szól, ki az emberiség között, mint annak egy tagja élt, kit földi vágyak vezéreltek s emberi remények lelkesítettek, ki küzdött a világgal s annak anyagával, szenvedett s meghalt e földön: hogy lehessen

¹ Langh H.: Ker. dogmatika. 44 l.

a világban levő isten lényének egyik eleme? És az a szent-lélek, mely szólott hajdan a prófétákban, teljes erővel működött a Jézusban, szól ma is az igazság elszánt apostolaiban, hogy lehessen ismét az immanens istenség egyik személye. Így omlott össze a háromság tana mindenütt, a hova a modern vallásos eszmék jótékony áramlata eljuthatott. A kereszténységben ismét előtérbe nyomult az Isten egysége, a tiszta monotheismus, mely az unitarismusnak mindig sarktétele volt. Hisszük, hogy ez az egyetlen alap, melyre az emberiség vallásilag a jövőben is bizton építhet.

III. Az ember.

Régi általános egyházi felfogás szerint az ember tökéletesen került ki a teremtő kezéből. Azonban a „bűneset“ következtében elveszítette tökéletességét és különösen a calvinista dogmatika szerint annyira megromlott, hogy meghomályosult értelme, elveszett akaratának a jóra való szabadsága s többé nem alkalmas azokra a jó cselekedetekre, melyeket az eset előtt végrehajthatott. Szóval egy vak s a jó iránt teljesen érzéketlen teremtménynyé lett úgy, hogy »a természeti ember Istent sem igazán ismerni, sem igazán szeretni és benne bizni nem alkalmas és a jóra nincsen szabad akarat. E teljes romlottság következtében úgy Ádámra, mint minden utódára halál és kárhozat várokozik“. ¹ Sőt az első pár ember bűnesete annyira kihat az utódokra, hogy ezek már mind bűnben születnek s az Isten is vétkeseknek tekinti őket, annyira, hogy az ember már mielőtt rosszaságát kimutatná, Ádámától származásánál fogva megromlott és bűnös természetű. Ez eredendő bűn minden cselekedeti bűnnek alapja“. ² S hogy végül az „Isten képe“ teljesen letörtessék az emberről, a Kalvini egyház Isten munkái közé felvette az elővégzet (praedestinatio) tanát, a melylyel szemben hiábavaló az embernek minden gyekezete. ³

A bűneset, eredendő bűn és praedestinatio ezínek alatt fentartott emez egyházi tanok mellett joggal kérdehetjük: hát ez az Isten „képére és hasonlatosságára“ teremtett ember, kit Isten „dicsőséggel és tisztességgel megékesített s csak kevéssel tett kisebbé az angyaloknál“? Ilyen szívben teremhet az elhintett mag 60 sőt 100 anyit? Ilyen gyermekekre mondhatta-e Jézus: „ilyeneké a meny-

¹ H. Kiss Kálmán: Reform. Keresztény Vallástud. Budapest 1883. 21 l.

² U. o. 20 l.

³ U. u. 14–15 l.

nyeknek országa?“ Ezek-e azok, a kiket a biblia „isten fainak“ nevez? Miért mondta Jézus ezeknek: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“. És Pál s a többi apostolok miért buzdítják jó cselekedetek végrehajtására az embert, ha ez már természeténél fogva ilyent nem tehet, s ha teszen, azzal nem folyhat be üdvösségére? Mire való volt a Jézus váltságmunkája, ha a teljesen megromlott emberiség annak az elfogadására alkalmatlan? A biblia és az egyházi tan között tátongó emez óriási különbséget korán észrevette az unitarizmus s azt elenyésztetni igyekezett. Ezért az embert úgy írta le, mint öntudatos, szabad lényt, ki jóra és rosszra egyaránt alkalmas, ki minden külső befolyás mellett is ura lehet önmagának, mert szabad elhatározási tehetséggel bír akár a jóra, akár a rosszra. A bűneset gyöngítette ugyan erkölesi szabadságát; de teljesen el nem törölte. Így a tökéletesség csiráit magában hordozza. Az eredendő bűn tanát pedig teljesen elvetette az unitarizmus, midőn a bűnt úgy fejtette meg, mint az „értelemből és szabad akaratból“ származó „személyes“ rossz cselekedetet. Ez a bűn, az „utánzás“ esetét kivéve, másra át nem szállhat.¹

Az unitarizmus emez állításait a tudomány teljes készletével támogatja a modern theologia. Langh Henrik így határozza meg a természeti ember lényegét: „Mivel az ember magában véve eredeti alkotásánál fogva szellem, tehát az isteni neki legbensőbb lényege; ő Isten nemzettsége. (Csel. 17 r. 29 v.) isten képére van teremtvé (Gen. 1 r. 27 v.) Isten teremtvő oka az ember lényegének, mely az értelemben mint az igazság orgánumában, és a lelkiismeretnek mint a jónak orgánumában nyilatkozik“. Az embernek az a hivatása, hogy szellemét „szabad és öntudatos szellemmé“ tegye. Az embernek teljes romlottságáról való tan a tudomány előtt tarthatatlan; mert az ember lényegét: az akaratot eltörli. „Oly akarat, mely a jót többé nem akarhatja, contradictio in adjectio“.² „Az erkölesi szabadság velünk született szükséges tehetsége lelkünknek, az tesz bennünket személyekké, melylyel csak szabad és okos lélek bír“.³ „Helytelenül fogja fel az erkölesi szabadságot a determinizmus vagy az a vélemény, hogy az ember mindig a külvilágból vett okok által határoztatik a cselekedetre. Mert az akarat mint véges tehet-

¹ Szentábrahám M. A ker. hittudomány összege. III. Rész. III—IV. f.

² Ker. dogmatika, 96—104 l.

³ Ker. Erkölestudomány. Sárospatak. 1883. 12 l.

ség függ ugyan az okoktól; de azért az okok nem hajtják az embert szükségképpen eselekedetre, mint a lökés a golyót mozgásra, hanem az okok és ingerek közt is az akarat szabadon választ¹. Igen természetes, hogy ilyen nézetek mellett önkényt elesik ama Kálvin-féle egyházi tan, mintha az ember az isteni elővéznet (praedestinatio) járma alatt volna.

IV. Jézus.

A Jézus teljesen emberi életet élt. Született, szenvedett, búsult, éhezett, szomjuhozott és meghalt. Életében emberi remények lelkesítették, emberi szenvedélyek és kísértők ostromolták és emberies küzdelmeket állott ki. Mégis halála után alig telt el háromszáz év, már is emberi alakját elveszítette. Lassankint a mythosok köde borult reá. Az így keletkezett sötétségből már esupán az a nagy lélek világa ragyogott, a ki a társadalom új alapjait rakta le, a ki új czélokat tüzött az emberiség elébe s a ki az emberi erőt fölülhaladó munkát mintegy isteni hatalommal hajtotta végre. Letűnt a történelem szinteréről. Egy eszme lett belőle s mint ilyen a speculatio tárgyává tétetett. S hogy az egyszerű názárethi préféta az egyház önkénye s az emberek hiszékenysége folytán mivé változott át, arról beszélnek a különböző egyházak symbolikus könyvei. Ezek a Krisztus *személyére* vonatkozólag általánosságban megegyeznek abban, hogy a Jézus Krisztus, a világ üdvözítője nem csak akkor született, mikor Máriától testet vőn fel magára, hanem „az örökkévalóságnak előtte az Atyától megmondhatatlanképpen“. „Igaz Isten még pedig nem a fiuvá fogadtatás által, hanem mert igei minőségben, benső egységben áll az Atyával. Mint ember Dávid magva s valóságos test és lélekből állott. Két természettel bíró lény tehát; de csak egy Krisztus. Megfeszítettett érettünk; de a halálból valóságos testtel támadott fel, aztán az egekbe a boldogok lakhelyére ment, hol az Atya jobbjára ült, azaz az isteni egység, felség és dicsőség osztályosságává lett“.² E szerint Jézus az örök isten megtestesülése s az Atyával egy lényegű, örök Isten.

A Krisztus *érdemére* vagy a *váltás* munkájára nézve szintén az egyházak általában megegyeznek abban, hogy Jézus halálának bizonyos áldozati jelleget tulajdonitnak. Nevezetesen, hogy Jézus, szenvedése és halála által az Istentől elpártolt bűnös emberiséget,

¹ Ker. Erk. Tud. Sárosp. 14. l.

² II. Helv. hitv. XI. cz. idézve H. Kiss Kálmán: Reform. ker. Vallástudomány 23 l.-ről.

Istennel kibékítette. Az ő halála tehát úgy tekinthető, mint elégtételi áldozat az egész emberiség bűneért. Mert az ember, ki alapjában meg van romolva, Istennek a bünt büntető igazságát ki nem engesztelheti. Ezért ugyanaz az isteni szeretet, mely a teremtéskor mutatta magát, ismét megnyilatkozott a Krisztus személyében az emberi nem megváltására.¹

Az unitáriusok úgy a Krisztus személyére, mint a váltság munkájára nézve a fentiektől eltérő nézeteket vallottak és tanítottak. Az elsőre nézve azt állítják, hogy Jézus az időnek teljességében született. Születése előtt nem létezett. Csak emberi természettel birt. Következésképp sem lényegileg, sem örökkévalóságra nézve nem egyenlő az Atyával.² Az utóbbira nézve az unitáriusok is elismerik, hogy Krisztus vallás-erkölesi tekintetben az emberiség legnagyobb jótevője, kinek köszönhetjük az Istenhez való emelkedés legdrágább eszközeit. Azonban ezek az eszközök csak úgy érvényesek reánk nézve, ha magunkat erkölesileg megjobbitjuk. Mert nem halálának érdeme által békit ki Istennel, hanem az által, hogy életében és tudományában az erkölesi tökéletességre vezető utat megmutatta. Így tehát Jézus a mi megigazulásunknak közvetett szerzője.³

Az unitarizmus által megőrzött eme Krisztus-kép valódisága mellett szól a modern hittudat is, melyet az újabb időben Jézus életének felette termékeny irodalma teremtett meg. Strausz az egyházi Isten-Krisztust az életéhez fűződő mythosokkal egyetemben eltörölte. Utána Renan, Sehensel, Keim Tivadar és a többi új életre ébresztették a Názárethi ember Jézust. Ismét megtalálta az emberiség azt a legnagyobb jótevőjét, ki végtelen szeretetével, önzetlenségével és önfeláldozásával örök időkre szóló példányképe az istenség tökéletessége felé haladó embernek. Megtalálta azt a példányképet, a ki nem mint egy képtelen fogalom élt az egyházi atyák irataiban, hanem vérből és húsból való ember volt, ki e földön született, élt, küzdött és szenvedett s az igazságért magát feláldozni is kész volt. Így megértjük őtet, egész életét és cselekedeteit Nem bámúlattal tekintünk föl reá, mint az elérhetetlenség messzeségében

¹ Symbolika theologia II. r. 21—22. §.

² Ker. Hittudomány összege. 94—96 l.

³ Symb. theol. II. r. 21. §. Ker. Hittudomány II. r. IV. f. Ferencz József: Hittan. 57—88 l.

uralkodó istenségre. Lelke rokon a miénkkel.¹ Mint barátunkat és testvérünket szeretettel öleljük keblünkre. Élete nem egy felséges talány, hanem igazság és út, melyet mi is követhetünk, sőt ha hozzá méltók akarunk lenni, követnünk is kell. Ebben van az ő idvezítése s életének megbecsülhetetlen érdeme. A mint Langh II. mondja: „Jézus jelentősége az egyházra nézve azon alapszik, hogy benne a keresztény elv személyes s azért folyvást vallásos személyiségeket maga után képző alakot nyert“. Éppen ezért kitünő dogmatikájában a christológiát kiveszi az addig általánosan elfoglalt központi helyzetéből s a Jézus életét és személyiségét úgy tárgyalja, mint egy „eszközt“ a keresztény vallásnak az emberiségben megvalósítására. „Jézus személye — így szól — csak annyiban megváltó, a mennyiben szentségét és üdvét a hívővel közli“. „Jézus személyét és életét csak történeti úton és nem theologiai speculatio által lehet megismerni, vagy egy eszméből levezetni“. ² Hasonló felfogást követ Harnaek berlini tudós is, „A kereszténység lényege“ című közelebbről megjelent és nagyon olvasott munkájában.

Ezekben kívántuk az unitarizmus és a modern kereszténység egységét és azonosságát kimutatni. Még csak azt jegyezzük meg, hogy itt mindkettőt csak főbb vonásokban érinthettük s teljesen mellőztük a szent-lelket, melyet az egyházi tan szintén az istenség egyik személyévé tett; de a modern theologia az unitarizmussal szintén egyetértőleg egy isteni erőnek nevez, mely az egyházat megalapította, fenntartja s tagjait minden igazságra vezérli. Így is kitűnik az előadottakból, hogy az unitarizmus a kereszténység fejlődésének természetes és egyenes hajtása, hogy a modern áramlattól ihletett lélek önkényt vonzódik az unitarizmus egyszerű, keresetlen igazságaihoz, hogy nekünk a mai előhaladott korban sincsen semmi okunk „szégyelni a Krisztus evangeliumát“.

¹ V. ö. Schmitt Jenő: „Krisztus istensége a modern ember szellemében.“ Budapest. 1892.

² Ker. dogmatika. 167 s köv. l.

Ferencz József püspök főtanácsi megnyitó beszéde.

Méltóságos és főt. Egyh. Főtanács!

Lelkem még mindig dicső emlékü Mátyás királyunk szobrának f. évi oct. hó 12-én történt leleplezési ünnepélyének lélekemelő hatása alatt áll s jól esik nekem arra e helyen is visszaemlékezni. Mert a mi öröme és dicsősége hazánknak: öröme és dicsősége volt és lesz mindig egyházunknak is. Szívünkben a hazafiui érzés és szent vallásunk szeretete ugyanazon egy helyet foglalják el. Egyik a másikkal összeütközésbe soha sem jöhetnek; sőt mint édes testvérek kölcsönösen segítik és támogatják egymást. Hazafiságunkat vallásosságunk még fokozza s vallásosságunk a hazafiui érzéstől áthatva még erősebbé és ragyogóbbá lesz.

Nem ide tartozik s helye sincs itt annak, hogy én a városunkban felállított Mátyás király szobrának jelentőségét s messze századokon át érvényesülő erejét fejtegessem, de annyit legyen szabad mégis mondanom, hogy én úgy érzem, hogy e szoborral nemzetünk a küzdelemre, a melyet a magyar állameszme megvalósításáért még mindig vívnia kell, új erőt nyert s ezzel a jövő iránti reményünk is, mely súlyos megpróbáltatásaink között, mint vihartól körbácsolt árbooz a hajón, keblünkben nem egyszer inogni látszik, erősebb, biztosabb és megingathatlanabbá lett. Éppen ezért áldom a Gondviselést, hogy nemzetemmel én is örvendhetek e szobor felállításának, hogy tanuja lehettem leleplezési ünnepélyével nyilvánult országos lelkesedésnek s jelen főtanácsunk üdvözlésére nem találok megfelelőbb szavakat, mintha szemeimet az égre emelve, lelkem egész hevével így kiáltok fel: „Éljen a haza! Éljen a király!”

Méltóságos és főtisztelendő egyh. Főtanács! Egyházi törvényeink értelmében, Isten segedelmével tehát ismét egybegyűltünk, hogy egyházunk ügyei felett tanácskozva, annak réseit kipótoljuk, falait erősítgessük, ha a szükség úgy kívánja, párkányai és pillérei helyett